

Kelenik József:

A kanizsa–sormási ütközet 1600. október 7–13.

A török elleni tizenötéves (1591–1606) háború története a kiváló forrásadottságok ellenére mind a mai napig meglehetősen feldolgozatlan, jóllehet Mohács után ez volt az első komoly kísérlet a török magyarországi hatalmának megtörésére. Bár a Magyar Királyság és a Német Nemzet Szent Római Birodalma hadseregszervezés és ellátás tekintetében még mindig jócskán elmaradt az Oszmán Birodalomtól, taktikai fölénye ezeket a hátrányokat – sok tekintetben – képes volt ellensúlyozni. Hogy a harcban végül is melyik tényező a fontosabb, azt – egyelőre – tizenöt évi elkeseredett küzdelem tanulságai alapján sem sikerült eldönteni. Ennek a fordulatokban gazdag, elhúzódo és véres háborúnak egyik rendkívül érdekes epizódja a hétnapos kanizsa–sormási ütközet.

Jóllehet a kutatás eddig nem sok figyelmet szentelt neki, ez az 1600. október 7–13. között lefolyt összecsapás-sorozat, mind a magyarországi végvári rendszer egészére, mind pedig Kanizsára nézve komoly következményekkel járt. Hogy miért, azt akkor érthetjük meg igazán, ha képzeletben vetünk egy pillantást a dél-dunántúli védelmi rendszer XVI. századi képére.

1566-ban Szigetvár, és az árnyékában meghúzódó néhány kisebb vár eleste után a további török terjeszkedés megállításának dicsőséges, de hálátlan feladata Kanizsa várára hárult. Kitüntetett szerepét azonban sajnos nem kiterjedt erődítményeinek, vastag falainak, vagy népes őrségének, hanem katonaföldrajzi helyzetének „köszönhet”. Ismeretes, hogy a Dél-Dunántúl dombháta között észak-déli irányú, úgynevezett meridionális völgyek húzódnak. Mivel ezek természetes gyűjtőhelyei a dombokról lefutó csapadékvizeknek és a környék időszakos vagy állandó folyóvizei is itt találnak utat maguknak, természetes, hogy ezen völgyek többsége – a 19–20. századi csatornázások és lecsapolások ellenére – még ma is meglehetősen vizes, ingoványos. Az a völgy azonban, melyben a Kanizsa patak (ma Principális csatorna) kanyargott vizenyőssége ellenére is nagy jelentőségre tett szert, hiszen peremén fontos észak-déli irányú főútvonalak húzódtak és húzódnak ma is, amit Kanizsánál több kelet-nyugati főút keresztez. A Zalától Kapornakig a Polgár patak, Kapornaktól a Muráig pedig a Kanizsa szétterülő vize tette szinte átjárhatatlanná azt a völgyet, amely így a két folyót összekötve, egy hatal-

mas, természetes vizesároként állta el a török útját. Ennek a természetes határnak, amely a mögötte fekvő magyar területek mellett a Mura völgyében északra, Stájerország felé vezető utakat is védelmezte, egyetlen számba jöhető őrzője Kanizsa volt. Ezt pedig mind a Haditanács, mind pedig az osztrák rendek pontosan tudták. 1576 augusztusában II. Miksa császár ugyanis arra kéri a rendeket, hogy a pénz hiányában megakadt Kanizsai építkezésekre 100–100.000 aranyat szavazzanak meg. Mert, mint mondta „... *Kanizsa az egyetlen és legutolsó akadály, amely a mi és a mi szeretett testvérünk, Károly főherceg földjeinek biztos és végleges elpusztítását megakadályozhatja... mert ha az ellenség fegyveres erővel ellenünk jönne, ... semmiféle más lehetőségünk nem lenne a határ lezárására, mivel a kanizsai mocsár mögött nincs más szoros út, hegység, folyó, mocsár vagy ingovány, ami az ellenséget feltartóztatná, mert nyitott és sík vidéket találna, amelyen keresztül akadálytalanul portyázhatna és rabolhatna egyik oldalon Bécsig, a másikon pedig Grazig.*”¹

Jóllehet az alsó-ausztriaiak húzódoztak, a stájerek készek voltak áldozatokat hozni határaik védelmében. Különösen az után, hogy a Haditanács kidolgozta a török elleni védelem új koncepcióját. Ennek értelmében kísérletet tettek arra, hogy az eddigi szétszórta, támpontszerű védelmet természeti akadályokra épülő, egységes és összefüggő védelmi övezetekkel váltsák fel. Ennek a rendszernek egyik elsőként megépülő szakasza pedig éppen a kanizsa–bajcsavári végvidék lett² A védelem talppontját egy olyan nagy kiterjedésű, korszerűen kiépített erődítmény képezte volna, amely háború esetén a török főszereg támadását is megakaszthatta volna. Ehhez a központi erősséghez – Kanizsához – csatlakoztak azok a kisebb őrtornyok, őrházak és palánkok, amelyek feladata az volt, hogy békeidőben védjék a határt, és a völgy teljes hosszában elzárják a török portyázók útját. Mivel a kis várak csak határőrizeti feladatokat láttak el, fegyverzet, élelmiszer, katonaság tekintetében szinte teljes egészében a központi erősségtől függtek. Békében a szerepük hihetetlenül fontos volt, hiszen megakadályozták a hódoltatást, de háborúban a szultáni hadak szalmaszálként sodorták félre őket. Ilyen esetben ellenállásra csak a központi erődnek volt esélye.

Kanizsa tehát, mint láthattuk, kulcspozíciót töltött be a magyar végvári rendszerben. Az 1568 után megkez-

dett nagy volumenű építkezések – az 1576–1579 közötti rövid időszak után – pénz híján azonban rendre megakadtak.³

A kor legjobb olasz hadmérnökei által körültekintően megtervezett hatalmas erődítmény öt bástyája közül a 15 éves háború kezdetére mindössze kettő állt készen!⁴ A háború kirobbanásakor a császár, a főhercegek, a Dunántúl és a Muraköz nemessége, a stájer és alsó-ausztriai rendek, a Haditanács, és az Udvari Kamara egymással versengve szorgalmazták ugyan a kanizsai vár megerősítését, a helyőrség kiegészítését, felszerelését. Csak éppen az ehhez elengedhetetlenül szükséges pénzt szerette volna mindenki máshonnan megszerezni. Amit a Haditanács a szorongató háborús viszonyok között megtehetett meg is tette. 1593 őszén pl. amikor híre járt, hogy a Szinán pasa hada ostrom alá szándékszik venni Kanizsát, a Haditanács – más eszköz nem állván rendelkezésére – a polgárság és a város vezetésének felzúdulása ellenére a Bécs városának biztonságára ügyelő városi őrség egy részét küldte el Kanizsára.⁵

Katonát még csak lehetett szerezni a várba, de olyan kapitányt, aki megfelelő tekintéllyel, vagyonnal, elegendő tapasztalattal és elszántsággal rendelkezett volna, hálóval sem lehetett fogni. Zrínyi György, aki korábban kétszer is volt már kanizsai kapitány, hallani sem akart arról, hogy háború idején bezárkózzon a várba. Nádasdy Ferenc pedig, akit többször is felkértek – vélhetően szándékosan – olyan feltételekhez kötötte a kanizsai főkapitányság elvállalását, amelyet a Haditanács nem fogadhatott el.⁶

A kanizsai vár védelméért ideiglenesen Geréczi Bertalan kapitány-helyettes felelt, ám, mint azt a Haditanácshoz intézett több levele is bizonyítja, igencsak igyekezett megszabadulni e „megtisztelő” feladattól.⁷ 1594–98 között a kanizsai főkapitány Christoph Haym, a vagyonos stájer kamarai tanácsos volt. Ő ugyan megfelelő kapcsolatokkal és vagyonnal is rendelkezett, de a szükséges rátermettség és határozottság híján képtelen volt közben tartani a helyőrséget és a Kanizsa alá rendelt kisebb várak parancsnokait.⁸ Helyét 1598-ban Georg Paradeiser, egy régi katonacsaládból származó karintiai nemes vette át. Vele csak egyetlen baj volt, mégpedig az, hogy büntetésből került Kanizsa élére. A Zengg parancsnoki posztját betöltő kapitány katonái ugyanis – nem kis izgalmat kiváltva a császári kormányzatban – fegyveres összecsapásba keveredtek a velenceiekkel. A diplomáciai bonyodalmakat kiváltó ügyet természetesen vizsgálat követte. A felelősnek talált, egyébként protestáns, és a rendi ellenzékben is szerepet játszó Georg Paradeisert, tiltakozása ellenére – a császár személyes utasítására – más beosztásba, Kanizsa élére helyezték.⁹

Kanizsa élére, amely alá az évenként kétszer-háromszor felröppenő rémhírek ellenére csak a tizenöt éves háború kilencedik évében, 1600. szeptember 8-án érkezett meg Ibrahim nagyvezír körülbelül 40–50000 katonát

számláló serege.

A német nemzet „reménységének” nevezett Kanizsa, amelynek építésébe az osztrák rendek százezreket öltek, 1600-ban két viszonylag jó állapotú fülesbástyából, az azokat összekötő vastag töltésfalból, egy náddal, vízínövényekkel csaknem teljesen benőtt, több helyen átgázolható, posványos vizesárból, egy őrházból, és a külső vár évtizedek óta befejezetlenül álló két bástyájához odahordott földkupacokból állt.¹⁰

A zsoldlistákon feltüntetett körülbelül 3000 ember helyett mindössze 300 magyar és 500 osztrák-német katona készült megvívni a 40–50000 főnyi ellenséges sereggel. Az arány 62:1 a törökök javára, biztatónak aligha nevezhető.

Hogy milyen esélyekkel szállhattak szembe a védők az ellenséggel? Az ezzel kapcsolatos véleményeket mi sem fejezi ki jobban, mint a Haditanács és a Kamara szeptember első napjaiban lezajlott levélváltása. Az ostrom még el sem kezdődött, még csak hírek szállingóztak Kanizsa esetleges megszállásáról, de a Haditanács már a Kamarát, a Kamara meg a Haditanácsot vádolta a vár elvesztéséért.¹¹

A hivatalnokok már mentegették magukat, ám a katonák még tettek egy próbát. Szeptember 16-án – tehát meglehetősen gyorsasággal, mindössze nyolc nappal az ostrom megkezdése után – Győről a lotharingiai Philip Emmanuel Mercoeur herceg vezetésével elindult a keresztény sereg a vár felmentésére.

A sereg útját és a katonai szempontból eseménytelen felvonulás részleteit „*A császári felmentő sereg útja Kanizsára az egykorú ábrázolások tükrében, 1600 szeptember 16–október 13.*” című tanulmányában Ivanics Mária már bemutatta.¹² Ám néhány újabban előkerült levél és beszámoló alapján azért el kell mondanunk, hogy ez a felvonulás közel sem volt problémamentes. A felmentő sereg katonáinak az állandó esőzések, a hideg őszi idő, és a sáros, csaknem járhatatlan utak miatt emberfeletti nehézségekkel kellett megküzdeniük. Mivel a több tízezernyi ló és ember az esőben felázott utakat szinte feneketlen dágvánnyá taposta, a menetoszlop közepén, végén haladó gyalogosoknak már gyakran térdig, combig kellett gázolniuk a sárban. A parancsnokság ezen úgy próbált könnyíteni, hogy váltogatta a csapatok helyét. Amelyik ezred egyik nap a viszonylag jó, széttagosított úton, az élen menetelt, másnap a legrosszabb helyre, az oszlop legvégére került.

A Kanizsa felmentésére induló hadsereg létszámát illetően több ellentmondó vélemény látott napvilágot, de az újabb kutatások és a rendelkezésekre álló mozaikok alapján hitelt kell adnunk Mercoeur herceg beszámolójának, amely szerint az ő vezénylete alatt mindössze 13700 egészséges, harcképes katona sorakozott fel. Ehhez csatlakozott Draskovics János a báni csapatokkal, a károlyvárosi katonasággal és Hans Sigmund von Herberstein stájer segédhadaival, összesen mintegy 4500

emberrel, valamint a Nádasdy Ferenc által vezetett, javarészt végváriakból álló magyar kontingens kb. 3000 katonája. Ennek alapján a Kanizsa felmentésére igyekvő keresztény sereg létszámát mindent összevéve sem tehetjük többre 20–21000 főnél. Közülük 10000–11000 idegen és 2000–2500 magyarországi, azaz körülbelül 12–13500 gyalogos és 6500–7000 lovas sorakozott fel a küzdelemre. A létszám – az ellenfél erejéhez viszonyítva – első látásra talán nem tűnik biztatónak, csakhogy ez a sereg hatalmas tűzerővel rendelkezett. A mintegy 20000–21000 harcosból ugyanis legalább 15000, vagy még ennél is több katona volt lőfegyverrel felszerelve.¹³

A források tanúsága szerint az egyes seregrészek más-más úton vonultak Kanizsa felé, és október elsején találkoztak a „... Muránál két mérföldre Kanizsától.”¹⁴ Samuel Dilbaum azt is tudni véli, hogy ez a találkozás az Ördögliknak nevezett „szorosnál” ment végbe.¹⁵ Másnap, azaz október másodikán a Muraköz felől érkező egységek átkeltek a folyón, és harmadikán már az egész sereg együtt táborozott Szemenyénél.¹⁶ A sikeres és zökkenőmentes egyesülés után a táborban – az ellenfél nagy túlereje ellenére – bizakodó volt a hangulat. „... és bár – mint mondják – az ellenség nagy számban áll Kanizsa alatt, mégis reméljük, hogy a Mindenható támogatásával és segítségével megtámadhatjuk és ellenállhatunk neki. Istennek hála, Kanizsa jó reménységgel lehet afelől, hogy néhány napon belül felmentik.”¹⁷ Az egyetlen használható út miatt már október harmadikán meg kellett kezdeni a csapatok tovább mozgatását, így a sereg egy része már ezen a napon elindult Letenyéhez.¹⁸ A zöm – legalább is Mercoeur jelentése szerint – csak másnap vagyis negyediken indult el Letenye felé. Az ágyúk és a szekerek azonban, feltehetően a rossz útvisszonyok miatt, a Mura túlsó partján haladtak tovább és csak valamikor október 5-én érkeztek meg Letenyéhez, ahol még a folyón is át kellett őket szállítani. A poggyász és a szekerek legnagyobb részét azonban Letenyénél, de a Mura túloldalán hagyták hátra.

Október 6-án kora hajnalban, magukat Isten kegyelmébe ajánlva – a ma is Letenyéről Sormásra vezető úton – a keresztény sereg megindult, hogy megsegítse Kanizsa szorongatott erősségét. A Kanizsa és Letenye közötti távolságot egy XVIII. századi felmérés szerint szekérrel hajnaltól délig meg lehet tenni.¹⁹ Ám a felmentő sereg a hosszan elnyúló menetoszlopok, a szekerek, a tűzérés együttartása miatt ennél jóval lassabban kényszerült haladni. Különösen a mocsaras patak völgyeken átvezető ún. „szoros utak” vagyis átkelők voltak veszélyesek, ahol az összetorlódt csapatok igen sebezhetőek lettek volna. Nehéz megérteni, hogy a törökök még csak nem is próbálkoztak a felvonulás megzavarásával, egy-egy ilyen „szoros út” védelmével, vagy legalább az áthaladók megtámadásával, csapdába ejtésével. Azt a lehetőséget, hogy a felmentő sereg közeledtéről a törökök nem tudtak nyugodtan kizárhatjuk, hiszen a ke-

resztények tábori rendtartása szerint mind az esti takarodót, mind pedig a reggeli ébresztőt három ágyúlövés-sel kellett jelezni. Mercoeur herceg hadvezetési tapasztalatait, illetve a tisztikar rutinját ismerve azonban az is bizonyos, hogy az ilyen, jól támadható, veszélyes terepszakaszokat különös gondossággal biztosították a rajtaütések ellen. Vagyis a török csapatoknak nem volt igazán alkalma a felvonulás megakasztására. A legvalószínűbbnek azonban az látszik, hogy a szerdár, bízva a tábor előtt húzódó mocsárban, csak közvetlenül Sormásnál, a lovasság felfejlődésére alkalmas, enyhén dombos, de erdővel nem tagolt terepen, biztos pozícióból akarta felvenni a harcot.

A mieink – minden pillanatban készen állva az ellenség támadására – óvatosan és természetesen igen lassan haladtak előre. Így még csak a mai Berki patak völgyét érték el, amikor – számítva az októberben már korán le szálló szürkületre – a táborverés mellett döntöttek. Bár igazi táborról aligha beszélhetünk, mert az ellenség közelsége miatt a sereg vezetése bizonyosan nem adott engedélyt a sátrak felverésére. A főkvártélymester Leonhard von Yell ránk maradt vázlata arról árulkodik, hogy az ezredek – meghatározott csatarendet felvéve – rendjüket megtartva a szabad ég alatt éjszakáztak. Az óvatosság nagyon is helyénvaló volt, hiszen másnap, október 7-én hajnalban török csapatok jelentek meg a tábor feletti dombokon. Összecsapásra azonban egyelőre nem került sor, mert a két felet elválasztotta egymástól a Berki patak mocsaras völgye, amelyen keresztül támadást indítani igencsak kockázatos vállalkozásnak számított. Ennek ellenére, miután a keresztény sereg egységei harcrendbe álltak, a mieink bizonyultak bátrabbnak. Siegfried Kollonitsch 1000 alsó-ausztriai, Herberstein 600 stájer és Karl Frankol 500 károlyvárosi lovasa, összesen 2100 kipróbált katona átkelt a völgyön, hogy megtámadja a törököt. A jelentések szerint a túloldalón várakozó törökök „eggyel-mással” 15000 ezren lehettek, csakhogy a dombok, a mocsár, és a növényzet miatt nem tudtak szétbontakozni. Így lovasságunk támadása elől hátrébb húzódtak, lehetőséget adva ezzel a keresztény seregnek, hogy teljes, zárt harcrendben kövesse őket. Néhány gyalogos ezred folyamatos tüzelés közben lassan átlábolt a mocsaras völgyön és felkapaszkodott a völgy másik partjára. Igen kényes helyzet alakult ki, hiszen seregünk egyik része a Berki patak túlpartján, a másik bokáig, térdig vízben a vizenyős mocsaras völgyben, a harmadik pedig még a völgy innenső felén állt. A török azonban képtelen volt kihasználni a helyzetet, egyre hátrált a tűz elől, míg a mieink négyezőikeit, és azok egymáshoz való viszonyát megtartva, lépésről-lépésre nyomultak utánuk. A keresztény sereg olyan intakt rendben haladt előre és olyan „zárótűzzel” fedezte magát, hogy a vele közel azonos létszámú török seregrész még egy rohamot sem mert megkockáztatni. A keresztény sereg egy teljes napi tűzharc után, szürkület

táján érte el a mai Sormás területét. A törökök – eltekintve a nagy sietve odaküldött 300–350 renegát vallon muskétástól – csak ritkán tudták viszonzni a mieink tüzeit, mivel a janicsárok és a gyalogság túlnyomó többsége a vár alatti ostromsáncokban maradt.

Az est közeledtével a török katonaság, láthatóan mit sem tartva attól, hogy ott támadás érheti, visszahúzódott saját táborába. S meg kell vallanunk izgalomra valóban nem volt okuk. Amint ugyanis a keresztény sereg Sormástól csaknem Szeptetnekig széthúzó hadrendje elérte a sormási domb peremét kénytelen volt megtorpanni. Mert hiába volt alant már tisztán kivehető a kanizsai vár, a mieink és a török tábor között egy legalább 800–1000 méter széles, náddal benőtt, mocsaras völgy feküdt. A völgy és a vár között pedig, ameddig csak a szem ellátott sátrak fehérlettek. A völgyön – ahogyan ma is – mindössze két keskeny átjáró vezetett át, az egyik a mai Sormásra, a másik pedig a nagyjából a mai Szeptetnekre vezető műút vonalában feküdt. A török – ismerve a tábora előtti mocsár mélységét – biztos lehetett benne, hogy az ellenfél csak a két átjárón keresztül férkőzhet a közelébe, ezeket pedig jól őrizte.

A keresztény sereg kora hajnal óta egyfolytában négyoszlopban álló, rendes étkezés és pihenés nélkül méterenként előrearszó katonái fázósan és kimerülten tekintettek le a sormási domb tetejéről a török tábor barátságos tüzeire. Mercoeur herceg – maga is bizva a mocsárban – rövid tanácskozás után elrendelte, a pihenőt. Ez azt jelentette, hogy az egyes ezredek ott, ahol éppen álltak lepihenhettek, de a katonák továbbra sem hagyhatták el az egységeiket. A szemtanúk szerint ennek ellenére – mint minden táborozásnál – hatalmas volt a káosz a táborban. A leszálló sötétségben az ezredek kereső poggyászszekerek eltűnése, a szekereiket kereső katonák pedig – a parancs ellenére – elhagyták helyüket. A sötétben a tisztek, altisztek képtelenek voltak rendet teremteni. Pedig közben – az idegességet és a zűrzavart növelve – ropogtak a fegyverek. A sormási átjárónál a magyar hajdúk éjfélig harcoltak az odarendelt török őrséggel, mire sikerült átszorítani őket az átjáró túloldalára.

Másnap, október 8-án, pirkadatkor – alig néhány órai pihenés után – ismét talpra parancsolták az egész sereget. Mercoeur herceg a mai sormási templomtól a Szeptetnek–Kiskanizsa közötti műút vonaláig húzó dombháton rendezte el csapatait. Kiválóan használta fel a terep adta lehetőségeket. A környék legmagasabb pontjáról, a mai sormási templomdombról tökéletesen szemmel tarthatta az ellenség mozdulatait. A balszárny és a frontvonal a mocsaras völgyek miatt támadhatatlan volt. A dombhát hátsó felét a vonalba állított szekerek fedezték. Jobbról, a szeptetneki út felől viszont semmi sem védte a keresztény sereget, ezért az alig néhány órai pihenést maga mögött tudó gyalogság, azonnal parancsot kapott a besáncolásra. A jobbszárny biztonsága ér-

dekében jó egy kilométernyi árkot és sáncot kellett felhányni. Még szerencse, hogy a török sereg kicsit kényelmesebb volt, csak délre készül fel a harcra. Az első támadás az előző éjjel szerencsésen elfoglalt sormási átjárót érte, amit a mi oldalunkon 1300 muskétás vigyázott. A tűzharcban jártas janicsárok nem voltak képesek kimozdítani az őrséget, amely azonban az időközben odaérkező több ezernyi török lovas rohamai elől fegyelmetlenül ugyan, de hátrálni kényszerült. A diadalittas, de az átkelés közben szétzilálódott török lovasságot az átjárón innen Kollonitsch és Herberstein 1600 lovasa várta. A roham átütőerejű volt, a török csapatok 2000 halottat hagyva maguk után visszamenekültek a táborukba. Kollonitschék a nyomukban haladva egyetlen lendülettel elfoglaltak egy a török tábor szélén álló dombot, amelyen 14 kisebb tábori ágyú vigyázta az átjárót. S ezzel előállt a háborúk történetében nem ritka, érthetetlen, hősies és felettébb abszurd helyzetek egyike. A teljes török táborral szemben ott áll 1300 muskétás, kb. 1500–1600 osztrák lovas, a 14 elfoglalt ágyú, és a legnagyobb nyugalommal elkezdli löni az ellenfél sátrait. Maroknyi erő ez, hiszen a táborban az öszvérhajcsárok is többen vannak, mégsem tesznek ellenük semmit. Igaz eközben a török sereg válogatott alakulatainak zöme máshol van lekötve. Pontosán ott támadnak, ahol azt a herceg várta, Szeptetnek felől. A janicsárok zöme és hatalmas lovas tömegek próbálkoznak a keresztény jobbszárnynál, csakhogy már elkéstek. A sáncok ugyan még nincsenek készen, de a török lovasság elszántságát már megingatták. A neki-nekilendülő lovasokat minden esetben elszánt és veszedelmes puskatűz fogadta az árkok előtt. Pedig a keresztény katonák csak félerővel harcolnak, hiszen amint a lovasok kissé visszahúzódtak azonnal folytatják az ásást. A janicsárok sem voltak sokkal eredményesebbek. Hiába jók a puskaik, hiába értenek hozzá, ők a nyílt mezőn állnak, míg az osztrák és magyar gyalogosok a sáncok fedezékéből tüzelnek. Sőt hamarosan ágyúk is érkeztek ide, úgyhogy a janicsároknak lőtávolon kívül kellett húzódnuk.

Érdekes módon még a meglehetősen hiányos szekérsáncnál próbálkozó tatárok a legeredményesebbek. Megugrasztották a károlyvárosi lovasokat, ami persze nem csoda, hiszen legalább tízszeres túlerőben vannak. De Georg Friedrich Hohenlohe gróf 1000 német fekete lovasa pelyvaként szórja szét őket.

Már délutánra jár az idő, de a török sehogyan sem tud betörni a keresztény táborba. Nem így Kollonitsch és Herberstein. Muskétásaik és az időközben – a zsákmány reményében – hozzájuk csatlakozott magyar szabadlegények már a török tábor szélén álló sátrak köteleit vagdalgják. Kollonitsch, Herberstein és a magyar parancsnokok egyre másra kérik a herceget engedje megrohmozni a török tábor. A herceg azonban tapasztalt jó katona és kemény egyéniség. A forrófejűeket a keresztési példával igyekszik lehűteni, de nem zárkózik el sem-

mitől. Közben a török hadvezetés átrendezi erőit. Látva, hogy a táborunkkal nem boldogul, az itteni csapatok legnagyobb részét visszavonja és Kollonitschék ellen küldi őket. Lassanként az egész török had azzal foglalatlanoskodott, hogy ezt a 3000 embert kiszorítsa a táborából. A herceg óvatos, de nyakas, nem adja fel egykönnyen a megszerzett állásokat. Újabb és újabb segédc csapatokat küld át a sormási átjárón. 500 morva lovas puska, a Schönberg gyalogezred 2000 vallon-francia katonája, Hoffkirchen ezredes 2000 osztrák gyalogosa, 100 vallon lovaspuskás, 900 muskétás erősíti Kollonitschék állásait. A mintegy 8300–8500 keresztény katonát azonban minden erőfeszítése ellenére, a teljes török tábor sem tudta elmozdítani állásaiból. Biztató, sőt reménykeltő helyzet ez. A tisztek sürgetik is Mercoeur herceget, támadjon a szepteteki átjárónál is, de a török lovaság újra és újra nekilendülő csapatai a sormási dombhoz szögezték a maradék haderőt. A herceg pedig nem akart mindent egy lapra feltenni, hiszen a vele maradt 10–12000 emberrel kellett tartania a kiterjedt sormási dombot, ásatnia a sáncokat, segítenie az odaát harcolókat. Nem kockáztatott többet, mint amennyit feltétlenül szükséges volt. A harcot az est leszálltával így is a török csapatok szüntették be visszavonulva táborukba. Kollonitsch és emberei azonban még mindig ott álltak a török tábor torkában. A keresztény vezérkar éjjel megsemmisítette a Kollonitschék által tartott állásokat, hátha sáncot lehet vetni valahol, de túl kicsinek találták a helyet. Így, jöllehet 8500 ember tíz órán át tartotta magát a teljes török sereggel szemben, mégis csak a visszavonulás mellett döntöttek.

Másnap, október 9-én mindkét fél kénytelen pihentetni az előző napi harcokban kimerült lovakat és embereket. Az apróbb csatározások és a tűzharc mellett egyetlen dolog folyik egész nap, a sáncásás. Talán a megerőltető munka, talán a mostoha körülmények, talán a bezártság érzése tette, de a kilencedikéről tizedikére virradó éjjel a magyar gyalogság egy része megszökött a táborból. Meglehet sorsuk talán akkor alakult volna kedvezőbben, ha maradnak, mert mint másnap kiderült, a keresztény tábor a tatárok teljesen körülzárták.

Október 10-én a szokásos kisebb csatározások mellett mindössze annyi történt, hogy Mercoeur herceg vérteseinek hadnagya, Johann Tscherkleas Tilly, aki a lemaradt a hadtól, 300 nehézlovasával átvágta magát a tábor körülzáró tatár kordonon.

Másnap (október 11) a török ismét ki akarta csikarni a döntést. Miközben a sormási erdőben vágatott tisztásokról ágyúkkal lövette a tábor, a szepteteki átjárón áthozott csapatok, három oszlopban öt órán át folyamatosan támadták a sáncokat. A támadás komolyságát mi sem jellemzi jobban, hogy a törökök még a renegát valon muskétásokat is elhozták a vár alatti ostromárkokból. Jöllehet a sáncok még mindig nem készültek el teljesen, a rohamokat nagyobb erőfeszítés nélkül sikerült

visszaverni.

A töröknél azonban jóval komolyabb ellenfélnek bizonyult az éhség. Mivel a sereg a mozgékony kedvéért Letenyéről a lehető legkevesebb szekérral indult meg Kanizsa felé, nem volt módja jelentősebb élelmiszer készletet magával vinni. Ez, miután a tábor a tatárok körülzárták, hamarosan súlyos problémákat okozott. Október 12-ére az éhínség már a sereg hadrafoghatóságát veszélyeztette. Sok katona – különösen a gyalogosok közül – az állandó harctól, virrasztástól, sáncmunkától, de legfőképpen az éhezéstől annyira legyengült, hogy már képtelen volt harcolni. Lassanként az egészséges katonák is kezdtek elhullni az éhségtől, nem beszélve az amúgy is gyengébb betegekről és sebesültekről, akik százával haltak éhen.

A lovak is teljesen elerőtlenedtek. Mivel a tábor területét az állandó támadások miatt nem lehetett elhagyni, belül pedig már minden ehető elfogyasztottak, a szerencsétlen állatok végül már a fát, bőrt sőt még saját piszkukat is megették. Mercoeur herceg ebben a kétségbeejtő helyzetben haditanácsot hívott össze, amelyen minden csapatparancsnok kifejtette a véleményét. A tisztek – Kollonitsch ellenvéleménye mellett – egyhangúan a visszavonulás mellett döntöttek. Ezt annál is inkább sürgetőnek tartották, mivel a sereget nem csupán az ellenség és az éhség, hanem a dezertálás is tizedelte. Az elmúlt két éjszaka folyamán ugyanis csaknem 3000 ember szökött meg a táborból.

A haditanács a döntés után kidolgozta a visszavonulás pontos tervét is. Úgy döntöttek, hogy még ezen az október 13-ára virradó éjszakán elhagyják a tábor. Minden csapatnak, minden szekérnek megvolt a maga kijelölt helye az oszlopban. A dolog ennek ellenére hihetetlenül kockázatos volt. Ha az éjszaka sötétjében valami rendetlenség támadna a csapatok vagy a szekerek sorában, az éjszakai csendben ez messzire elhallatszik és riasztja az ellenséget. Az elvonulás este tíz órakor kezdődött, s olyan rendben és csendben sikerült végrehajtani, hogy mire a török táborban megszólaltak a riadót jelző dobok, a keresztény sereg tüzérsége és a lőszer már Letenye közelében járt. Mire a török csapatok felnyergeltek és a mieink után eredtek, seregünk már jelentős előnyre tett szert. A mai Becsehelynél egy patak-völgyön átkelőben azonban néhány szekér – eltorlaszolva az utat – benragadt a sárban. A mieink éppen ezek kiszabadításával küszködtek, amikor az üldöző törökök beérték az alig 3000 emberből álló utóvédet. Ez megpróbálta feltartóztatni az üldözőket, de a legalább tízszeres túlerő hamarosan elsodorta volna, ha a teljes megmaradt keresztény sereg nem fordul meg és nem fejlődik fel. Szerencsére a török a mieink erős puskatüze miatt nem tudott átkelni az előtte fekvő mocsaras patak-völgyön. A főleg tűzharcból álló csatározásnak az vetett véget, hogy Nádasdy és Hohenlohe lovassága – a lőszer és az ágyúkat Letenyén biztonságba helyezve – vissza-

tért a csatatérre. Ekkor a török csapatok, mivel az átke-
lés kierőszakolása közben már komoly veszteségeket
szenvettek, felhagytak a további próbálkozással és visz-
szatértek táborukba. Mercoeur herceg a megmaradt, 8–
10000 végletekig elcsigázott katonájával ezen a napon
Letenyénél vert tábort. Terve az volt, hogy a csapatokat
pihentetve, feltáplálva Bajcsavárhoz vonul, hogy onnan
fenyegetse a Kanizsát ostromló török sereg utánpótlási
vonalait. A hadsereg, pontosabban annak maradványa
azonban befejezettnek tekintette a hadjáratot. A
károlyvárosi és stájer katonák hazavonultak, a vallon-
francia és német gyalogság javarésze szétszéledt a gaz-
dag Muraközben, hogy eddigi megpróbáltatásaiért kár-
pótolja magát. Még a mindvégig kitartó Nádasdy sem
volt hajlandó maradni. Mint mondotta, ha Kanizsa el-
esik, a török had minden martalóca észak felé, a távol-
létében védtelen Rába vidék felé fog özönlenni. S akkor
vajon hogyan számol majd el Ófelségének a gondjaira
bizott magyaróvári-sárvári végvidéket ért károkkal. Így,
bár a herceg mindent megpróbált, ami emberileg lehet-
séges volt, sereg nélkül maradván már nem segíthetett
Kanizsán.

Jóllehet Kanizsa felmentésére indított katonai akció
nem érte el a célját és a vár is török kézre került, a török
hadsereg erejét és katonai potenciálját illetően le kell
vonnunk bizonyos következtetéseket. Bár a magyar tör-

ténetírás – az évszázados hagyományokhoz ragaszkodva
– minden kudarcot végtelen pesszimizmussal szemlél,
Kanizsa védelme és a Sormás határában vívott harcok –
az eredmény ellenére – éppen a keresztény hadsereg
katonai fölényét bizonyítják. A várát – ha két bástyát és
két földkupacot egyáltalán annak lehet nevezni – 800
nem túl jól felszerelt katona, hatvenszoros túlerővel
szemben, 45 napig védelmezte. És ha löszere – s így az
ellenállás lehetősége – el nem vész, tartotta volna tovább
is. A felmentő sereg határozottan – és tegyük hozzá, a
lehetőségekhez képest sikeresen – foglalta le a két-
háromszoros túlerőben levő török hadat. A keresztény
csapatok harcszerű körülmények között, veszteségek
nélkül végrehajtott visszavonulása pedig olyan minta-
szerű katonai teljesítménynek számít, amelyet a katonai
akadémiákon is tanítani kellene. 1600 októberében a ke-
resztény sereg ugyan elhagyni kényszerült a harcmezőt,
de ezt a tényt még az ellenfél sem tekintette igazi, véren
szerzett győzelemnek. Ezért a sormási összecsapást ta-
lán Miksa főherceg korábbi, a mezőkeresztesi csata ta-
nulságait összegző gondolataival értékelhetjük a legjob-
ban: „Ebből az egész végzetes kimenetelű csatából lát-
nivaló, hogy a szultán nagy hada ... isten segítségével,
jó rendtartással, bátor, támadással és állhatatos üldö-
zéssel a szabad mezőn is könnyen megverhető és le-
győzhető.”²⁰

Jegyzetek:

¹ II. Miksa az alsó-ausztriai rendekhez 1576. aug. 8.
Regensburg. Niederösterreichische Landesarchiv, Stän-
dische Akten, A. VIII. No. 1. f. 43–46.

² Wien, Kriegsarchiv, Alte Feldakten 1577/XIII/2., vala-
mint Franz Otto Roth: Wihitsch und Weitschawar. In:
Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark 60.
1969.

³ Erre utalnak a következő iratok: Wien, Kriegsarchiv
Hofkriegsratakten 1583. July 83. Registratur Ottavio
Baldigara és Andreas Kielmann emlékiratai az építke-
zésről.

⁴ Der Jüngsten verrichten Canisarischen Beraitung
verordneten Comissarien gehorsamster Bericht und
Relation. 1592. Jan. 29. Niederösterreichische Landes-
archiv, Ständische Akten, A. VII. 10. f. 43–61.

⁵ Wien, Kriegsarchiv. Hofkriegsrat Protokolle, Registratur
1593. f. 36.

⁶ Wien, Kriegsarchiv. Hofkriegsrat Protokolle, Registratur
1593. f. 11.

⁷ Wien, Kriegsarchiv. Hofkriegsrat Protokolle, Expedit
1593. f. 155., illetve Expedit Protokolle 1594. f. 225.

⁸ Erre nézve lásd Christoph Haym leveleskönyvét. Das

Erste Protocol Puech. Aller Decret, Bevelch vnd
Schreiben, Was wegen des Obrist Ampts Canischen, wie
auch anderer Notwendigkhaiten, derselben Vessung,
vnd aller darzue Incorporierter Gränicz Heuser halber,
von: vnd gehen Hoffgeschrieben vnd gehanddet worden.
Von ersten Junij Anno 1594 Biß Leczten Augustj Anno
1595. Hadtörténelmi Levéltár, mikrofilmtár.

⁹ Wien, Kriegsarchiv Innerösterreichische Hofkriegsra-
takten, Croatica Akten 1598. März. 60. f. 1–18., illetve
1598. Apr. 30. f. 1–3.

¹⁰ Goerg Paradeiser „Védőirata” Országos Széchenyi
Könyvtár, Kézirattár, Fol. Germ. 1408. f. 74r

¹¹ Wien, Kriegsarchiv. Hofkriegsrat Protokolle, Expedit,
1600. f. 80–81.

¹² Nagykanizsa török alóli felszabadulásának 300. évfor-
dulóján tartott nemzetközi tudományos konferencia elő-
adásai. Nagykanizsa 1990. XI. 30–XII. 1. Különlenyo-
mat, Zalai Múzeum 4. (1992.)

¹³ Az erre vonatkozó adatokat Tóth Sándor László: A kani-
zsai csata 1600. október 7–13. című tanulmányában
foglalta össze. Hadtörténelmi Közlemények 1986/2.
262. o. Az újabb értékelést lehetővé tevő adatok megta-

- lálhatók Wien, Österreichische National Bibliothek, Handschriftensammlung. Codex 8973., „Vorgestern [okt.1.] seindt wir mit unseren Läg[er] alhero gelangt, und zue herren Baan, Graffen von Serin, herren von Herberstein, und herrn Nadasty, welliche Inn 7 M starckh gewesen gestossen.“ f. 491. v – 492. r., illetve Wien, Kriegsarchiv. Alte Feldakten 1600/6/13. f. 189. v., Wien, Kriegsarchiv. Sonderreihe des Hofkriebrates, Bestellungen 1600/655. f. 602. r-v.
- ¹⁴ A csapatok egyesülésére vonatkozó adatok Österreichische National Bibliothek, Handschriftensammlung, Codex 8973. f. 491. r. Névtelen jelentés a szemenei táborból 1600. okt. 2. f. 491. r., illetve egy másik névtelen tudósítás Bécsből október harmadikai keltezéssel Codex 8973. f. 492. r. Jelentés Radkersburgból 1600. október 3. Codex 8973. f. 505. v.
- ¹⁵ Samuel Dilbaum: Aller deren Ungarischer Stätt Vöstungen Castellen und Häuser welche von anfang der Regierung Rudolphi deß andern Römischen Kaysers biß auff das 1603 Jar mit Krieg beydes von deß Römischen und Türkischen kaysers Kriegß volck ersucht belägert beschossen gestürmet mit gewalt oder auffgebung erobert oder verlohren worden neben den Schlachten vnd fűnembsten treffen so sich umb und bey denselbigen verlauffen und zugetragen eigentlich abriß vnd so viel műglich warhaffte Contrafacturen. Augsburg, 1603.
- ¹⁶ „... dass Windisch Carlstätterisch Baanisch, vnnnd gräffisch Kriegsvolckh gesteren, (okt. 2.) alles über die Muhr gesetzt vnnnd noch denselben tag, das ganze leger zuesamen khomen ist...“ Codex 8973. f. 505. v
- ¹⁷ Österreichische National Bibliothek, Handschriftensammlung, Codex 8973. f. 491. r. Névtelen jelentés a szemenei táborból 1600. okt. 2. „... und obwoln der feindt, wie die sag, Inn grossen Anzal vor Canischa sein solle, hofft man doch, sollichem mit hilff und beystandt des Allmechtigen, mein abbruch und wiederstañdt zithuen, und helt sich Gott lob canischa noch wol guet hoffnung, wie solliche Inner wenig tagen entsetzen werden.“
- ¹⁸ Az ütközet eseményeit a következő források alapján mutatjuk be: Benhardt Leo Gall jelentése a felmentési kísérletről Mátyás főhercegnek. Haus- Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten, Allgemeine Akten, Faszikel 138. f. 86–107. v., ugyanitt Zacharias Geizkofler levele a császárnak 1600. okt. 18. Faszikel 139. f. 10–12. Philip Emmanuel Mercoeur herceg levele Mátyás főhercegnek, 1600. október 14. Letenye, Wien, Kriegsarchiv Alte Feldakten 1600/10/1., Martin Fumee: Histoire Generale des Troubles de Hongrois et Transilvanie. Paris, 1608.
- ¹⁹ Zala megye leírása a reformkorban két korabeli forrás alapján. Közzéteszi: Bencze Géza, Zalai Gyűjtemény, 23. (1986) Az ország utak tabellaris leírása. 148. o.
- ²⁰ Wien, Haus- Hof- und Staatsarchiv. Ungarische Akten, Allgemeine Akten. Faszikel. 130. f. 57. r.

